

Addenda la o mică istorie a P.E.N. Club-ului Român: traducerile care fac... alte literaturi

Dan Horațiu Popescu*

Addenda to a Little History of the Romanian P.E.N. Club. Translations that make... other literatures

Abstract:

The author of the paper intends to capture an episode in the history of the Romanian P.E.N. Club, from the first years of its existence. The paper features the correspondence between its founder, Marcu Beza, the Romanian diplomat from the capital of Great Britain, and George Bernard Shaw. The issue of translating and producing some of Shaw's plays in Romania is highlighted in the context of the history of P.E.N. International. The organization's position with regard to an author's rights, and to promoting authors of reference among its members, is also analyzed.

Keywords: P.E.N. Club, Marcu Beza, Bernard Shaw, translation, author's rights

Nu toate drumurile duc la... Paris

În 1925, după cum rezultă din presa vremii, respectiv ceea ce s-a reținut și este accesibil în Arhiva P.E.N. International, activitatea P.E.N. a continuat în același ritm. Tiparul era același, întâlniri periodice/lunare, cu invitați din străinătate. Avem aici în vedere în primul rând centrul, deschizător de drumuri, de la Londra. Astfel, „Daily News” din 5 ianuarie descria – pe scurt, după cum am observat, ca majoritatea articolelor referitoare la P.E.N. – vizita oaspetelui din acea lună, poetul belgian Grègoire le Roy¹, „unul dintre cei care, împreună cu Maeterlink, a contribuit la renașterea literaturii belgiene” (Arhiva P.E.N. International/API).

Invitatul lunii februarie, Ivan Bunin, era cunoscut nu doar pentru opera sa ci și pentru exilul auto-impus ca adversar declarat al bolșevismului. „Daily Express” din 4 februarie 1925 evidențiază faptul că, în pofida exprimării modeste în engleză, Bunin era mai familiarizat cu literatura Albionului decât mulți dintre englezi². În plus, el fusese

* Associate Professor PhD, Partium Christian University, Oradea, dhpopescu@yahoo.com

¹ Grègoire le Roy (1862-1941) a fost un artist plastic și poet belgian de limbă franceză.

² O deschidere asemănătoare constatarea jurnaliștii cu un an înainte, tot cu relativă surprindere, la Regina Maria, deși aceasta era englezoaică. Sau poate în cazul nepoatei Reginei Victoria fusese vorba de o mică răutate de presă?

traducătorul și promotorul operei lui Kipling în Rusia. De altfel, la capătul primei zile petrecute la Londra, scriitorul rus declara că o preferă Parisului, unde locuia din 1919³ (API).

„Manchester Guardian” din 22 aprilie 1925 atenționa asupra Congresului Internațional care avea să aibă loc în mai în capitala Franței, urmare a ofertei făcute de Centrul P.E.N. din Hexagon. În program erau incluse vizite la mormântul lui Rousseau de la Ermenonville și la casa lui Balzac. În aceeași notă foarte scurtă se amintea că, nu cu mult timp în urmă, Centrul P.E.N. de la Londra organizase un pelerinaj la Stratford-pe-Avon, avându-l acolo pe George Bernard Shaw ca protagonist al unui episod hilar⁴.

Ni s-a părut că întrezărim un firicel roșu între sau printre aceste mici narațiuni, exprimând, credem, dorința presei insulare, dar și a celor care o alimentau cu informații, ca Londra să-și mențină supremația asupra celeilalte capitale culturale a continentului. Centrul P.E.N. din Franța fusese cel dintâi înființat după cel de la Londra. Existau premisele pentru o tulburare a apelor și, așa cum își amintea secretara executivă, Marjorie Scott, mama ei – Catherine Dawson Scott, fondatoarea organizației – aflase, la puțin timp după începerea congresului din 1925, că, la sugestia lui Jules Romains, avea să fie propus Parisul pentru sediul Consiliului Internațional P.E.N. Alertat de Marjorie, John Galsworthy, președintele în exercițiu, a discutat cu Romains și a tranșat problema. Ceva mai târziu, Catherine Dawson Scott făcea, în jurnalul ei, observația că „Dacă propunerea ar fi fost pusă în practică, ar fi însemnat sfârșitul P.E.N. Club-ului, întrucât Centrul din Franța este *la ora actuală* doar o coterie” (Watts, 1971: 20).

Galsworthy tranșase, sau cel puțin așa considera el, și problema mișcărilor literare. Într-o prelegere la Sorbona, având titlul „Șase romancieri în profil”⁵ se declarase, conform „Daily Express” din 25 mai, împotriva acelor care experimentau fără substanță și pe care îi eticheta drept „papagali literari”. Mai mult, solicitase auditoriului acordul asupra recunoașterii stării de fapt, și anume că „gâsca modernității în literatură e

³ În jurnalul ei, Catherine Amy Dawson Scott creiona imaginea lui Ivan Bunin de la dîneul P.E.N. din 3 februarie – „un bărbat fermecător, subțirel, cu păr cărunt” (Watts 1971, 30). Cu o seară înainte acesta cinase cu alți doi scriitori britanici, unul dintre ei fiind nevoit să plece acasă din cauza euforiei bahice. Aceleași euforii îi căzuse victimă și moderatorul din seara dîneului – „un adevărat ghinion ca să ni se întâmple asta două seri la rând”, comenta întemeietoarea P.E.N. Club-ului, adăugând că Bunin ar fi putut să creadă că englezii se ridicau la înălțimea reputației.

⁴ Cu ocazia Congresului de la Londra, din 1923.

⁵ Cei șase aflați sub lupa lui Galsworthy erau: Dickens, Turgheniev, Maupassant, Tolstoi, Conrad și Anatole France.

gata preparată și ne întorcem astăzi către măiestria austeră a marilor romancierii din trecut” (API).

„Sketch” din 3 iunie 1925 le ținea isonul celor de la „Daily Express”, făcând observația că „În Franța, în special, aceste persoane prețioase [papagalii literari] abundă” (API). Conservatorism sau solidaritate cu președintele P.E.N.? După ce trecea în revistă nume de rezonanță dintre autorii prezenți la congres, precum Miguel de Unamuno, James Joyce, Johan Bojer și Heindrich [sic] Mann, articolul se încheia cu o afirmație mai mult decât tranșantă: „Totul ar fi fost foarte bine dacă nu ar fi revărsat asupra noastră trivialitățile muzicale ale lui Poulenc⁶ și cântecele lui Eric Satie. În ce mă privește, refuz să admir astfel de compozitori ultra-moderni” (API).

Încă nu am aflat, din investigațiile noastre, cum au perceput delegații din România acest tip de agresiune culturală în cheie ultra-modernistă. Nominalizarea lor – după cum reiese dintr-o scrisoare trimisă lui Catherine Dawson Scott de către Marcu Beza, în 8 mai, din București – fusese făcută în cadrul unui „excelent dîneu P.E.N.” (API). Lista îi cuprindea pe „M^{eur}7 Octavian Goga,” pe „M^{eur} Jean Bart, bine-cunoscut prozator,” pe „M^{eur} Ion Pillat, poet din noua școală,” iar „M^{eur} Victor Eftimiu [...] fost director al Teatrului Național,” aflat deja la Paris, era încântat să poată lua parte la eveniment. Toți urmau să-și plătească cheltuielile, cu excepția celui aflat în fruntea listei.

Fiind primul delegat oficial, Octavian Goga – „unul din marii noștri poeți, fost Ministru al Artelor și membru al Academiei Române” (API) – probabil că beneficia de unele înlesniri, pentru că Marcu Beza scria că acesta ar putea să primească asistență financiară din partea Centrului P.E.N. de la Paris. Le trimisese celor de acolo o înștiințare oficială, dar o ruga pe Catherine Dawson Scott să le scrie la rîndu-i, „dându-le numele de mai sus”. (API) Să fi simțit Marcu Beza nevoia de a pune, indirect, o vorbă bună pentru fostul ministru al artelor? Pentru că, la finalul scrisorii, așa cum am accesat-o noi din Arhiva P.E.N., un scris diferit, în partea de jos a paginii, specifica: „Marjorie,/ Parisul nu va plăti [dublu subliniat] nimic pentru Goga” (API).

La Paris, peste 100 de delegați din 22 de țări au convenit, într-o primă parte a unui document emis cu această ocazie, ca sediul Consiliului Internațional Suprem să fie totuși la Londra. Concesia făcută Centrului Francez se regăsește în partea a doua, unde se stipulează că buletinul trimestrial va fi redactat, editat și tipărit la Paris. Buletinul urma

⁶ Francis Poulenc (1899-1963) compozitor și pianist francez. Paradoxal, în anii '30 avea să devină popular în Marea Britanie, datorită noii dimensiuni, cu accente religioase, a creației sale.

⁷ Monsieur.

să conțină informații provenind din toate centrele, cu articole în orice limbă convenea autorilor acestora.

În partea a treia a documentului se relua ideea din prima parte, aceea de a pune în practică rezoluțiile adoptate cu un înainte, la Congresul de la New York. Dar toate cele cinci articole din această secțiune vizau problema traducerilor „esențială oricărei scheme de cooperare internațională” (API). Fiecare centru P.E.N. era rugat să pregătească liste cu autori și opere de referință ignorate până la acel moment. Informații cu privire la abilitățile traducătorilor urmau să fie puse la dispoziția doritorilor, precum și listele cu criticii interesați de literatura unei țări anume.

Un alt document din Arhiva P.E.N. International ne-a atras în mod deosebit atenția, el ilustrând rapiditatea cu care Centrul de la Londra înțelegea să pună în aplicare sugestiile făcute cu ocazia celor două congrese. Era vizat schimbul de informații cu privire la alegerea celor mai bune cărți din fiecare literatură națională spre a fi traduse și promovate, prin intermediul centrelor P.E.N. Traducerile erau văzute ca o modalitate de a implementa politica P.E.N. de „prietenie și întraajutorare”, iar în acest sens se recomanda un schimb periodic, între centre, de liste cu opere care întruneau aceste calități (API).

Exista și o metodologie, care presupunea pe de o parte, alcătuirea listelor, iar pe de altă parte, concretizarea lor. Autorii erau cei indicați de acronim – poeți, esești și „novelists [romancieri]”, dar nici dramaturgii nu erau uitați, iar operele cu caracter de biografie sau cele filozofice erau acceptate în măsura în care probau valoare literară. Centrul de la Londra avea în vedere doar cărțile publicate începând cu 1900, prima listă oprindu-se la 1919, cea de a doua cuprinzându-le pe cele de după⁸ (API).

Un comitet de douăsprezece persoane, alese pe doi ani, cu câte trei experți pe fiecare gen literar, urma să facă selecția. Nominalizările erau dreptul fiecărui membru P.E.N., iar operele puteau să aparțină și celor care nu erau membri. Orice autor era eligibil, indiferent de cât de cunoscut sau de tradus era. Lista din Anglia urma să fie limitată, douăzeci de romane și câte zece opere din celelalte categorii, pentru ca „standardele să fie cât mai înalte”. Se exprima speranța că modelul acesta va fi preluat de celelalte centre P.E.N. de pe mapamond, pentru a se asigura „un standard uniform de excelență” (API).

Pe listele multiplicat în vederea transmiterii informațiilor, fiecare titlu trebuia să fie însoțit de o descriere, nu mai mare de 100 de cuvinte, indicând natura operei, dimensiunile și dacă fusese sau nu tradusă în alte

⁸ Era opțiunea celor de la Londra, fiecare centru avea de fapt libertatea să decidă asupra perioadelor reprezentative din literaturile lor naționale.

țări. Specificată în mod expres era neasumarea de către nici un centru P.E.N. a responsabilității în ceea ce privea accesibilitatea vreunui titlu de pe liste – „Iar orice persoană care dorește să traducă sau să publice o traducere a oricărei cărți trebuie să îl abordeze pe autor și pe editorul acestuia în legătură cu drepturile asupra traducerii” (API).

În căutarea autorului...

Centrul P.E.N. de la Londra încerca să dea un exemplu și să seteze o paradigmă. Cum exact au evoluat lucrurile nu este ușor de estimat, dar un prim studiu de caz pe care îl supunem atenției cititorilor are ca premise câteva documente descoperite în Arhiva Marcu Beza³⁵. Consulul nostru de la Londra este unul din cei doi actanți ai corespondenței derulate pe parcursul anilor 1925, 1926 și, așa cum s-a păstrat, fragmentar, și 1929. Au existat și intermediari, implicați și/sau doar menționați, dar celălalt actor în rol principal era, de decenii, unul dintre leii grei ai literelor britanice.

„Cred că cel mai bun lucru pe care îl puteți face în ce privește permisiunea lui George Bernard Shaw pentru punerea în scenă a pieselor sale în România este să îi scrieți, explicându-i cum stau lucrurile” (AMB). Așa începea o scrisoare adresată lui Marcu Beza în 19 august 1925 de la 45. CAMPDEN HILL COURT, KENSINGTON W.8, autoarea ei continuând cu detalii referitoare la etapele unui astfel de demers în Scandinavia. Ca reprezentantă a dramaturgului, i se plătea de către teatrele interesate o sumă cu caracter de garanție, care trebuia să fie dedusă din drepturile de autor.

„Nu de mult am terminat de tradus *Sfânta Ioana*, care în curând va fi pusă în scenă la Teatrul Dramatic Regal din Stockholm,” menționa cea cunoscută sub numele de Lady Low, o bună prietenă a lui Shaw. Ebba Cecilia Byström era a doua soție a lui Sidney Low, jurnalist și istoric înnobilit în 1918. Sir Sidney Low a și predat, în ultimii ani de viață, la King’s College, în Londra, unde probabil că a fost coleg cu Marcu Beza.³⁶ Iar Lady Low apărea și ea pe lista primilor membri P.E.N., alături de consulul român. „Cu speranța de a vă revedea pe dumneavoastră și pe Madame Beza cât de curând și cu cele mai bune urări./A dumneavoastră sinceră...” (AMB) se încheia scrisoarea, nu înainte de a semnala faptul că Bernard Shaw nu se afla în Londra la momentul acela.

Pe 21 august 1925, Marcu Beza îi aducea la cunoștință dramaturgului că directorul Teatrului Național din București dorea să pună în scenă *Cezar și Cleopatra* și *Medicul în dilemă*. Se pregătea deja terenul pentru *Sfânta Ioana*, rolul principal urmând să-i fie încredințat lui

³⁵ De la Muzeul Colecțiilor de Artă din București.

³⁶ Activitatea lui Marcu Beza atât ca anglist cât și ca promotor al imaginii României este semnificativ legată de King’s College, Londra.

„Mlle Ventura³⁷ de la Comédie Française” (AMB). Directorul³⁸ îl rugase pe consul să încerce să obțină permisiunea lui Shaw. În consecință, Marcu Beza solicita să i se acorde o întrevedere, pentru a putea oferi cât mai multe detalii.

Cuibărit în satul de pe malul frumoasei lagune Kyle of Tongue – sau Caol Thunga, cum îi spun localnicii în gaelică – Tongue Hotel a fost construit pe la mijlocul secolului al 19-lea și are vedere spre muntele Ben Loyal și Castelul Varich.³⁹ Hotelul aparținuse celui de al treilea Duce de Sutherland,⁴⁰ căsătorit cu o Anne Hay-Mackenzie,⁴¹ ceea ce explică antetul scrisorii de răspuns a lui George Bernard Shaw – „Mackenzie’s Hotel, Tongue, Lairg, Sutherland” (AMB).

Dramaturgul își cerea scuze pentru întârziere, întrucât călătoria de ceva vreme în insulele Orkney și Shetland, deci nu avea o adresă fixă și nu putea să îl întâlnească pe consulul român. Dintr-o notă cu caracter intern scrisă de Shaw, doar pentru uzul membrilor lui Royal Automobile Club, rezulta că o scrisoare pusă la expresul de noapte din Londra ajungea la Kirkwall, în Orkney, 50 de ore mai târziu. Dar acolo mai trebuia să aștepte o zi sau două ca să își înceapă călătoria de nouă ore cu vaporul spre Shetland (Shaw, 1989: 141). Unde anume l-a ajuns scrisoarea lui Marcu Beza pe călătorul înrăit care era Bernard Shaw, e greu de spus. Știm doar că în Tongue, pe coasta de nord a Scoției, flamboiantul irlandez s-a așezat la masa de scris și și-a expus păsurile și pretențiile.⁴²

Aflase că Société des Auteurs din Franța fusese abordată de către Madame Elvira Popesco și Madam [Maria] Filotti, cunoscutele actrițe românce, ambele părând să aibă impresia că piesa lui Shaw era o piesă franțuzească. În consecință se dorea o versiune românească după presupusul original francez, ceea ce aproape că îl oripilase pe Bernard Shaw. Condiția lui absolută era ca să se traducă din engleză, fără nici un

³⁷ Maria Ventura (1886/8-1954) actriță română care a studiat la Conservatorul din Paris. A jucat la Comedia Franceză, unde a devenit și societară.

³⁸ Greu de ghicit care, pentru că fuseseră câte doi pe perioade de un an – Corneliu Moldovanu și Ion Minulescu 1924-1925, respectiv Corneliu Moldovanu și Al Hodos 1925-1927.

³⁹ Cu origini și vechime nedeterminate, a fost sediul șefului clanului Mackay.

⁴⁰ George Sutherland (1828-1892).

⁴¹ Anne Sutherland (1829-1888), ducesă de Sutherland și Doamnă a Garderobei Reginei Victoria.

⁴² La finalul scrisorii avea să își ceară scuze că se folosea de hârtia celei de la consulat, pentru că era mai bună decât orice ar fi putut să găsească „în acest colț uitat de lume”, (AMB) de unde urma să plece la sfârșitul lunii, dar nu știa încotro.

fel de referire la versiunile din alte limbi. „Întrucât aceste aspecte ale mediului de teatru din România îmi sunt complet necunoscute, sunt uluit de aceste solicitări.” (AMB) continua el, atașând scrisorii un model a ceea ce constituia cerințele sale standard, aplicabile și teatrelor cu mai puține resurse financiare. Neavând contracte în România și nici un traducător oficial, se arăta deschis oricăror oferte pentru care Marcu Beza putea să ofere garanții.

Aceleași condiții le puse și în scrisoarea adresată lui Stephen Gaselee, la momentul acela bibliotecar și custode al documentelor de la Foreign Office. Gaselee îl contactase pe Shaw din partea Companiei Bulandra, date fiind relațiile sale destul de strânse cu România. De fapt, cu ocazia vizitei Reginei Maria în Anglia, în primăvara anului 1924, Gaselee fusese unul dintre oaspeții de suflet ai suveranei. „*Breakfast-party* cu Mr. Anne, Nancy și cuplul Gazelee,”⁴³ nota regina în însemnările ei din data de Joi 15 mai 1924. După care făcea referire la o etapă din biografia acestuia – „el a fost, în trecut, tutorele lui Leopold Battenberg, un prieten special al lui Baby⁴⁴ și un mare admirator al meu”. Iar la sfârșitul însemnărilor de Miercuri, 21 mai 1924, menționa invitarea soților Gaselee la un spectacol a cărui reprezentare se dovedise a fi „lungă și plicticoasă” (Regina Maria, 2016).

Stephen Gaselee era însă și un mediator al Reginei Maria în relația cu editorii care îi publicau aceste articole și cărțile. În seara zilei de 3 iunie 1924, după prânzul de la P.E.N. Club, întâlnindu-se cu Oliver Locker-Lampson, care era „interesat de cariera mea ca scriitoare,”⁴⁵ regina notase că acesta intenționa „să păstreze legătura cu Baby și Gazelee cu privire la cărțile și scrierile mele” (Regina Maria, 2016). Iar o zi mai târziu, referindu-se din nou la „afacerile cu editorii etc. care vor scrierile mele,” specifică faptul că „Baby și Gazelee [...] sunt mandatarii mei” (2016). Un adevărat cărturar și generos donator de cărți pentru a sa Alma Mater, Stephen Gaselee avea să ofere bibliotecii Universității Cambridge, în 1926, un exemplar semnat de al romanului *Why? A story of great longing?* [*Dor nestins*] de Regina Maria.

Atât în ce privea Compania Bulandra, intermediar Stephen Gaselee, cât și pentru Teatrul Național din București, intermediar Marcu Beza, lucrurile, cel puțin din perspectiva lui Bernard Shaw, trebuie să fi fost clare. Dar ce anume conținea acel document atașat, desigur pentru uzul celor interesați și avizați? Ce ne-a frapat a fost atenția lui Bernard Shaw pentru unele detalii care pot părea triviale. Nu dădea dovadă de lărghețe,

⁴³ În însemnările Reginei Maria, Gaselee apare scris Gazelee.

⁴⁴ Sora mai mică a reginei Maria.

⁴⁵ Și îi adusese un cec de 100 de lire pentru un articol mai vechi. Oliver Locker-Lampson (1880-1954) a fost un politician britanic care a activat ca militar, în timpul Primului Război Mondial, și pe frontul de est, fiind printre cei dintâi care au perceput amenințarea Rusiei Bolșevice.

de pildă, când calcula și locurile ocupate de persoane afiliate teatrelor. Acestea nu beneficiau de invitații și erau nevoite să își cumpere bilet la prețul standard. Dramaturgul nu era de acord nici ca reprezentațiile sau repetițiile să fie înregistrate și difuzate. În fine, orice întrebări sau propuneri trebuiau adresate direct autorului, nu unui agent. Iar angajarea unui agent se făcea pe socoteala exclusivă a directorului de teatru.

La 1 septembrie 1925, Marcu Beza avea să admită, după citirea scrisorii lui Shaw și a documentului cadru, că în România, din păcate, convențiile cu privire la drepturile autorilor nu erau atât de ferme. Mai mult, câteva dintre piesele autorului britanic fuseseră deja traduse și puse în scenă fără știrea acestuia. Diplomatul român îl informa pe Shaw că solicitase P.E.N. Club-ului Român să intervină pentru ca nici o traducere să nu se mai facă fără permisiunea autorilor. Iar în cazul pieselor englezești, numai pe baza originalului.

Cum directorul Teatrului Național⁴⁶ dorea să pună lucrurile în ordine, Beza se oferea să afle de la acesta cine erau traducătorii pieselor și care era filiera, dacă apelaseră sau nu la original. Ultimul paragraf al scrisorii lui Beza conținea o apreciere la adresa Companiei Bulandra și o remarcă credem nu tocmai pe placul feministelor, de atunci și dintotdeauna: „Madame Elvira Popesco și Madam Filotti sunt amândouă actrițe inteligente, poate mai degrabă frumoase decât inteligente, dar în orice caz neavând capacitatea de a înțelege prea mult din literatură” (AMB).

La capătul dinspre apus al satului Strathpeffer – sau Srath Pheofhair în gaelică – Spa Hotel se răsfața pe un teren de șase acri⁴⁷ de gazon impecabil, cuprinzând terenuri de tenis și cricket. Fusese printre primele hoteluri construite în stațiunea a cărei reputație se întemeia pe izvoarele sulfuroase descoperite în secolul al 18-lea. Impozant și exclusivist, amplu renovat după Primul Război Mondial, hotelul avea să fie rechiziționat și transformat într-un spital în timpul următoarei conflagrații. Incendiul care l-a distrus atunci, precedat de uciderea unei asistente, a contribuit la alimentarea legendelor ulterioare.

La 17 septembrie 1925, Spa Hotel era încă departe de stadiul unor ruine bântuite, iar oaspeții lui includeau personaje de vază, printre care și George Bernard Shaw. O scrisoare amplă trimitea acesta din Strathpeffer

⁴⁶ Presupunem că era vorba despre Corneliu Moldovanu (1883-1952), cel care a introdus în repertoriul Teatrului Național piese care s-au jucat pentru prima dată în România. *Sfânta Ioana și Cezar și Cleopatra* de Bernard Shaw erau astfel de exemple, alături de *Faust*-ul lui Goethe.

⁴⁷ Aproximativ trei hectare.

aceluiasi Marcu Beza, detaliind problema drepturilor nu doar la nivel de autor străin, englez/irlandez în cazul lui, ci și pentru autorii și traducătorii autohtoni. Desigur, recomandările P.E.N. referitoare la traduceri, respectiv susținerea demersurilor necesare, se mărgineau la contactarea directă a autorilor în ideea de a lua la cunoștință cât mai clar de doleanțele acestora. Dar modul în care Shaw reacționa indică o poziție ceva mai radicală, cu accente, de ce să nu o spunem, socialiste, cunoscute fiind simpatiile sale în acest sens.⁴⁸

Înainte de a accepta marja minimală de 5%, dramaturgul voia să se asigure că autorii români nu erau defavorizați. Oportunitățile din piața literară de limba engleză, care includea Imperiul Britanic și Statele Unite, aveau ca efect cvasi-ignorarea, de către scriitorii britanici, a țărilor europene sau, în cel mai bun caz, cedarea drepturilor pentru o sumă relativ modestă. În consecință „autorii indigeni mureau de foame” (AMB) și singura lor șansă era să-și vândă operele cu suma plătită unui traducător, în medie 16 lire sterline.⁴⁹

„Cred că am fost primul autor [britanic],” continua Shaw, „care a refuzat să accepte mai puțin decât cea mai mare sumă plătită unui autor indigen” (AMB). Dramaturgul dorea, dacă nu să elimine, măcar să reducă genul de competiție neloială favorabilă autorilor străini și promovată de directorii de companii teatrale cu ajutorul traducerilor, nu de puține ori pirat. Mai mult, credea Shaw, se oferea șansa dezvoltării unei dramaturgii naționale care să înlocuiască „obișnuita marfă pariziană lipsită de consistență” (AMB).

Orice discriminare în tratamentul aplicat autorilor se impunea a fi sancționată de urgență, chiar să fi fost vorba despre directorii Teatrului Național. Aceștia meritau „să fie spânzurați de porticul teatrului” (AMB) dacă nu corelaseră atât tarifele autorilor cât și pe acelea ale traducătorilor. Numai în asemenea condiții Shaw era dispus să își dea acordul pentru punerea în scenă a *Sfintei Ioana* și a lui *Cezar și Cleopatra*.

Dramaturgul revenea apoi la elemente de factură dramatică. Scenele trebuiau să se succedă fără întreruperi, o singură pauză era admisă, iar textul nu avea să sufere nici un fel de tăieturi. Un „Nu” hotărât era exprimat la adresa montărilor de modă veche, cu scene elaborate și pauze lungi, iar un „succès d'estime [sintagmă subliniată în textul scrisorii]” era perceput ca o catastrofă. Scrisoarea se încheia cu un post-scriptum în care Shaw se referea la un scurt memorial de călătorie pe care îl atașase

⁴⁸ Shaw era de ani buni angajat în bătălii politice și ideologice, în principal ca membru, din 1884, și apoi ca reprezentant de marcă al „Societății fabienilor”. Aceasta a stat ulterior la originea partidului laburist englez.

⁴⁹ Cam 1081 de lire astăzi, ceea ce nu e departe de sumele plătite traducătorilor contemporani. O, tempora!

spre a fi lecturat de Beza și îl informa pe acesta din urmă că va „fi la această adresă pentru încă cel puțin cinci sau șase zile” (AMB).

Sarabanda negocierilor s-a încheiat pe 24 septembrie 1925 când, tot din Strathpeffer, dramaturgul autoriza Teatrul Național din București să adauge la repertoriu cele două piese. Acel minimum de 5% din încasările brute de la fiecare spectacol fusese convenit ca fiind drepturi de autor, sumele urmând să fie transmise în contul lui Shaw de la Westminster Bank. Iar la adresa de acasă solicita să îi parvină evidența contabilă [sic].

Nici alții nu beneficiaseră de un tratament mai blând. În 1921, Ebba Byström îl rugase pe Shaw să îi scrie lui Karl Hedberg, regizorul *Casei inimilor sfărâmate*, pentru a lămuri aspecte privind punerea în scenă de la Teatrul Dramatic Regal din Stockholm. Hedberg avea unele ezitări, dar mesajul dramaturgului este lipsit de orice echivoc:

Nu am destule cuvinte ca să vă atenționez să nu încercați montarea piesei dacă nu sunteți pregătit să o abordați exact așa cum este, fără nici cea mai mică modificare pe gustul publicului sau în conformitate cu convențiile teatrale (Lindblad, 1977: 11).

Personajul absent

Era greu să fii pregătit pentru a-l accepta pe Bernard Shaw așa cum era. Chiar și atunci când nu era prezent, stârnea comentariile presei și ale contemporanilor. „Sunday Express” din 6 noiembrie 1921 relatează, în articolul intitulat „Un dîneu pentru autori”, un episod amuzant de la al doilea dîneu din anul înființării P.E.N. Bernard Fagan, omul de teatru irlandez care conducea Court Theatre din Londra, le povestise jurnaliștilor cum reușise să reducă timpul reprezentației la *Casa inimilor sfărâmate* cu aproape o jumătate de oră doar punându-i pe actori să accelereze tempo-ul dialogurilor.⁵⁰ Conform autorului articolului, Shaw era „personal responsabil pentru tempo-ul original, care [îi] ținea pe toți până târziu în noapte, beți de oboseală” (API).

În 1921, Bernard Shaw nu era încă membru P.E.N. Dramaturgul avea idiosincraziile sale, participarea la evenimentele cu caracter literar părînd să fie mai puțin atrăgătoare decât implicarea în cele de natură politică. Nu știm dacă rezonase la manifestările To-Morrow,⁵¹ era deja un autor faimos, se putea să fi fost prezent la ele în calitate de vorbitor. Există o mențiune despre Shaw, legată de acea perioadă, în cartea lui Marjorie Scott, dintr-o scrisoare a lui Henry Williamson.⁵² Acesta

⁵⁰ Spectacolul nu a fost un succes, fiind suspendat după 63 de reprezentații.

⁵¹ Club înființat de Catherine Dawson Scott în 1917, pentru scriitorii aspiranți britanici. To-Morrow a precedat P.E.N., fiind o experiență utilă în materie de structurare și funcționare pentru viitoarea organizație internațională.

⁵² Henry Williamson (1895-1977), un autor britanic de romane inspirate din natura, istoria socială și viața rurală a Angliei.

rememora atât avaturile clubului To-Morrow în diversele locații, de la Long Acre la Caxton Hall, cât și sejururile la casa din Cornwall a lui Catherine Dawson Scott: „Uitându-mă în urmă, totul îmi apare *en clair*”. nostalgiza Williamson, „[...] T. S. Eliot perorând – Swinnerton⁵³ – G. B. Shaw – May Sinclair – după-amiaza încântătoare când...” (Watts, 1971: 6).

În 1923, Bernard Shaw, nominalizat deja de trei ori la Premiul Nobel, nu era încă membru P.E.N. În preajma primului congres al organizației, cel de la Londra, John Galsworthy și Catherine Dawson Scot au încercat totuși să își asigure susținerea celor mai importanți scriitori britanici, iar Shaw fusese curtat în ideea de a face oficiile de gazdă pentru excursia de la Stratford-pe Avon. Refuzase inițial, neuitând să-și sublinieze minusurile: „Dacă toți [invitații] sunt la fel de anti-talent ca mine în ce privește limbile, va fi o babilonie înfricoșătoare” (Watts, 1971: 23).

Iar pe 13 aprilie 1923, din aceeași locație – Hotelul Metropol din stațiunea Minehead de pe coasta comitatului Somerset – trimitea a o altă scurtă misivă, dându-și acceptul. Aparent, găsisese și interpretul ideal, pe soția lui: „E’n regulă pentru 2 mai. Este loc și pentru Charlotte? Că-i merge gura în franceză ca o meliță” (Marrot, 1936: 529). Marjorie Watts își amintea mai târziu că soții Shaw se prezentaseră la prânzul din Stratford, dar „nu se omorâseră cu fraternizarea” (1971: 25).

Într-adevăr, Bernard Shaw i-a preluat pe delegații de la congresul din 1923, căci majoritatea optaseră pentru excursia de la Stratford. Presa nu a scăpat însă ocazia să-și arunce obișnuitele săgeți. „Daily Graphic” din 4 mai scria că oamenii de litere vizitaseră locurile natale ale lui Shakespeare, „acompaniați de G. B. Shaw, ale cărui locuri natale, probabil, posteritatea le va trata în aceeași manieră”⁵⁴ (API).

Indusă în eroare de atitudinea lui Shaw și încurajată de Galsworthy, Catherine Dawson Scott l-a invitat ulterior pe dramaturg să prezideze un dineu P.E.N. „Galsworthy te-a aburit. Doar știe că urâsc societatea literaților” a răspuns Shaw și a întrebat-o dacă „într-adevăr i-a plăcut adunătura prostească de la Stratford” (Watts, 1971: 25). Lui Catherine Dawson Scott însă îi plăcuse peste măsură.

Aceeași atitudine refractară avea s-o dovedească Shaw și în iunie 1924, când a acceptat, în sfârșit, să devină membru P.E.N. În scrisoarea prin care își dădea acordul, trimisă lui Galsworthy, relua niște obiecții mai vechi: „Omului de litere obișnuit i-am displăcut profund; la rândul meu l-am suportat cu maximum de blândețe” (Marrot, 1936: 544). Fraternizarea nu îi surâdea dar, într-un moment în care nu mai reprezenta un pericol (citește rival) pentru ceilalți, își putea permite să nu se

⁵³ Probabil Frank Arthur Swinnerton (1884-1982), romancier, critic, biograf și eseist.

⁵⁴ Și autorul articolului continua/glosa cu un episod al cărui protagonist fusese un tăușar, care-i pusese pe fugă pe marii scriitori.

deranjeze pentru o liră pe an. A trimis deci douăzeci de lire pentru cotizația „pe viață”, zicea el. Avea pe atunci 68 de ani și urma să trăiască până la 94.

În pofida rezervelor sau a toanelor sale, sau poate tocmai de aceea, Bernard Shaw era, așa cum am mai spus-o, un personaj râvnit de presă și confrăți. La dineul P.E.N. din 3 iunie 1924, de la restaurantul Gatti din Londra, unde Regina Maria și Karel Čapek ținuseră capetele de afiș, Shaw nu a luat parte, deși autorul cehoslovac și-ar fi dorit să-l întâlnească. O absență de marcă, desigur, care pune sub semnul întrebării, pentru jurnalistul de la „Evening Standard,” cota de piață a dramaturgului invitat, dat fiind că nici H. G. Wells nu fusese prezent (API).

Șapte luni mai târziu, la dineul P.E.N. din ianuarie 1925, un alt jurnalist, cel de la „Daily Chronicle”, o remarca pe excentrica Rebecca West, care „în mod cert” nu respingea, spre deosebire de alte scriitoare, tentațiile și splendorile modei. Alături de ea se afla oaspetele de onoare, poetul belgian Grègoire le Roy, care semăna „atât de tare cu Bernard Shaw încât unii invitați au crezut că faimosul dramaturg își încălcăse propria regulă de a nu participa la dineurile clubului” (API). De altfel articolul se și intitula „Dublura lui Shaw”.

În fine, autorul articolului despre Congresul P.E.N. de la Paris, cel care se arăta oripilat de tendințele ultra-moderniste din literatura și arta contemporană, povestea, în același număr din „Sketch”, din 3 iunie 1925, cum îl cunoscuse pe Pirandello. În opinia jurnalistului, acesta era „cel mai mare dramaturg european” (API), o afirmație care ar fi fost bine să nu ajungă la urechile lui Bernard Shaw. Pirandello era „simplu, modest și fermecător”, adică tocmai ceea ce Shaw nu reușea să pară vreodată, nici măcar de dragul aparențelor. Ba mai mult, avea reputația unui comentator acid chiar și din postura de invitat de onoare.

Epilog în... 1929

Documentul o indică foarte clar. Pe hârtia cu antetul LEGAȚIUNII REGALE A ROMÂNIEI, LONDRA data este trecută limpede, cu caracterele mașinii de scris din dotare, „9 mai 1929” (AMB). Doar în colțul din dreapta sus – „4 Cromwell Place S.W.” – precum și după formula clasică de încheiere – „al dumneavoastră sincer” – apare scrisul de mână al consulului nostru din capitala imperiului britanic.

Ceea ce ne-a intrigat în această scrisoare a fost comprimarea intervalului temporal – ceea ce pune problema unor feste ale memoriei sau a narațiunilor mai puțin creditabile – de către Marcu Beza. El părea să nu își mai amintească faptul că în 1925 primise acceptul lui Shaw pentru montarea a două dintre cele mai cunoscute piese ale sale. „Stimate

Domnule Bernard Shaw,/ Vă amintiți că acum doi [sic] ani ne-ați acordat cu atâta generozitate permisiunea de a monta *Sfânta Ioana* și *Cezar și Cleopatra* la Teatrul Național din București” (AMB).

Beza își reitiera solicitarea, de data aceasta pentru *Om și supraom*, pe care directorul de atunci al teatrului dorea să o pună în scenă în aceleași condiții. Directorul, „un mare romancier român”, nimeni altul decât Liviu Rebreanu⁵⁵ era, în ochii lui Beza, o persoană capabilă să asigure cele mai bune premise pentru o piesă de asemenea anvergură, atât în ceea ce privea traducerea cât și producția. Același Beza îi promitea lui Shaw că drepturile de autor urmau să fie respectate în mod corespunzător, la fel ca înainte.

Dintr-o altă epistolă, cu data de 12 iulie 1929, aflăm că Beza primise de la Shaw o carte poștală cu o serie de observații, pe care le trimisese, la rândul-i, lui Rebreanu. Din răspunsul romancierului rezulta că *Om și supraom* „o comedie modernă”, fusese deja montată, cu mare succes. Reprezentația durase patru ore și jumătate.⁵⁶ Rebreanu intenționa să reia piesa în toamna lui 1929 și solicita permisiunea pentru a pune în scenă și *Ecaterina cea Mare*.⁵⁷

La 23 iulie, Bernard Shaw își dădea acordul, „în termenii uzuali”, și pentru *Ecaterina cea Mare*. Pomenea, de asemenea, numele unui domn E. Pongrácz-Jacobi, un agent literar din Budapesta, specializat în piese din repertoriul maghiar, care își manifestase dorința de a-l reprezenta în București. Deși și-ar fi dorit să aibă un agent capabil în România, Bernard Shaw ezitase să accepte oferta. Având deja un agent în Budapesta și fiind conștient de sentimentele maghiare post-Trianon, ar fi preferat un agent literar din România.

„Am sentimentul că abuzez de bunăvoința domniei voastre rugându-vă să vă deranjați pentru lucruri pe care ar trebui să le rezolv eu însumi,” îi scria el lui Beza, căruia îi mulțumea, într-un post-scriptum, pentru tăieturile din presa românească. Deși nu înțelegea nici un cuvânt din limba română, era convins că receptase tonul general (favorabil) al articolelor, dat fiind caracterul latin „evident” (AMB).

Mulțumindu-i pentru acordul dat, Beza îi răspundea pe 26 iulie, adăugând că, în ceea ce îl privea pe domnul Pongrácz-Jacobi, nu știa

⁵⁵ Liviu Rebreanu a fost director al Teatrului Național în perioadele 1928-1930 și 1940-1944.

⁵⁶ Credem că Shaw, ca și Eugene O’Neill, marele său contemporan american, era conștient de substanța pieselor sale, care necesitau atenția unor audiențe pe care și le-ar fi dorit la fel de răbdătoare precum cele ale teatrelor din antichitatea greacă. În ce măsură era pregătit publicul românesc să subscrie la o astfel de abordare, este o altă discuție.

⁵⁷ Titlul exact în engleză este *Great Catherine*, o opțiune interesantă a dramaturgului, pentru că o formulare standard ar fi fost *Catherine the Great*, așa cum împărăteasa este cunoscută în istorie în textele de limbă engleză. *Catherine the Great* ar corespunde și transunerii în românește, *Ecaterina cea Mare*.

nimic „despre acest gentleman” (AMB)⁵⁸. Ideea de a nu angaja un agent literar maghiar pentru Shaw în România i se părea rezonabilă, date fiind fricțiunile și sensibilitățile de natură istorică dintre cele două popoare, acutizate în contextul de după Primul Război Mondial. Beza urma să plece în curând în România și îi promitea lui Shaw că, odată ajuns acolo, se va strădui să identifice pe cineva capabil și de încredere care să îi reprezinte interesele.

În loc de concluzii

Din păcate, așa cum am arătat deja, există o falie temporală, un hiatus fie în comunicarea dintre cei doi actanți ai schimbului epistolar, fie ca rezultat al risipirii documentelor din arhiva consulului – probabilitate amplificată în contextul postbelic destul de zbuciumat. Nu știm dacă au mai fost și alte scrisori sau mesaje în intervalul 1925-1929 sau dacă această corespondența a mai continuat și după anul de început al marii crize financiare.

Am reținut însă, încă o dată, rolul jucat de Marcu Beza în racordarea, nu doar a lumii scriitoricești din România ci și a instituțiilor de cultură din țara noastră în acea perioadă, la coordonate cel puțin europene. Demersurile consulului nu se limitau la corespondența cu diverși scriitori, unii de marcă dar și alții, mai puțin reprezentativi. Documentele din arhiva sa precum și cele din arhiva P.E.N. International ne arată cât de preocupat era să ajungă la dineurile centrului de la Londra. De fiecare dată era însoțit fie de soția sa, fie de un oaspete, unul pe eveniment, la care avea dreptul ca oricare membru obișnuit, conform regulamentului P.E.N.

Mai mult, Marcu Beza folosea orice oportunitate pentru a invita, la reședința sa din Londra, personalități culturale, în principal scriitori, cu care se cunoscuse în diverse și stimulatoare circumstanțe. Un exemplu în acest sens a fost Jules Romains, cu care se împrietenise la Congresul P.E.N. de la New York, fapt evidențiat într-un clip de presă din „Daily Graphic” din toamna lui 1924. Romains avea să devină, în 1936, președinte al P.E.N. International, funcție pe care avea să o dețină până în 1941. Și avea să fie și destinatarul unei scrisori pline de indignare din partea centrului P.E.N. din România.

⁵⁸ Credem că atât George Bernard Shaw cât și Marcu Beza ar fi fost surprinși să afle că „gentleman-ul” era, de fapt, o „lady”. Elizabeth/ Erzsébet Pongrácz (1880-1940) a fost o scriitoare de cărți pentru copii, traducătoare și autoare de articole în engleză pentru *Variety* și *National Geographic*.

O trecere în revistă a celor care pe care Marcu Beza i-a frecventat sau cultivat ar putea, desigur, să facă obiectul unui studiu separat. Nu putem însă estima, în această etapă a cercetării noastre, cât de semnificative sau surprinzătoare sau admirabile au fost toate întâlnirile sale. Dincolo de componenta de socializare, atât de dorită și promovată de John Galsworthy, se întrezărea și, pe măsura trecerii timpului prin alte furci caudine, se accentua dimensiunea politică. Uneori, în pofida demersurilor P.E.N. pentru cooperare și într-ajutorare, acțiunile unora dintre centre nu făceau decât să pregătească terenul pentru veritabile „nopti ale cuțitelor lungi”. Desigur, și acest subiect poate să fie de interes pentru un viitor studiu, pe care avem încrederea că va fi dus până la capăt.

REFERINȚE:

- Arhiva P.E.N. International (API), https://hrc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15878_coll97/id/6324/rec/1, July-October, 2022.
- Arhiva Marcu Beza (AMB) – Muzeul Colecțiilor de Artă București.
- Lindblad, Ishrat, *Bernard Shaw and Scandinavia*, in “The Shaw Review”, Vol. 20, No.1, „SHAW AROUND THE WORLD” (JANUARY, 1977), Penn State University Press, p. 2-16.
- Maria Regină a României, *Însemnări zilnice. Vol 6: 1 ianuarie 1924-31 decembrie 1924 (Daily Notes. Vol. 6: January 1st 1924-December 31st 1924)*, Elefant Online, 2016.
- Marrot, H. V., *The Life and Letters of John Galsworthy (Viața și corepondența lui John Galworthy)*, London & Toronto, William Heineman Ltd., 1936.
- Shaw, Bernard, *Orkney and Shetland*, in *Shaw Offstage: The Nondramatic Writings*, Penn State University Press, 1989, p. 139-144.
- Watts, Marjorie, *P.E.N. The Early Years 1921-1926 (P.E.N. Primii ani 1921-1926)*. Hampstead London, Archive Press, 1971.